

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ЯК ЧИННИК ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Людмила Малімон

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
ur-1@ukr.net

У статті розглянуто професійну самореалізацію як важливий чинник збереження психічного здоров'я персоналу державної служби. Указано на зниження престижності професійної самореалізації в цій сфері внаслідок падіння довіри громадян до владних інституцій, а також високих вимог до рівня професіоналізму й особистісних якостей фахівців: чесності, моральності, відповідальності, емоційної рівноваженості та готовності служити державі і її громадянам. Описано психологічні особливості професійної діяльності в системі державної служби, зокрема її підвищену стресогенність, що вимагає від держслужбовців постійних резервів самовладання й саморегуляції. Визначено характеристики професійної самореалізації та психічного здоров'я особистості.

Окреслено особливості взаємозв'язку якісних характеристик професійної самореалізації, особистісної самоактуалізації й суб'єктивного благополуччя досліджуваних, на основі чого описано загальні критеріальні ознаки психічного здоров'я працівника в системі державної служби. Визначено, що професійна самореалізація для досліджуваних є значущою та проявляється в тому, щоб досягти вершин професійного розвитку, стати професіоналом своєї справи, мати високий соціальний статус, досягти поставленої мети й завдань, отримати визнання своїх заслуг, займатись улюбленою справою.

Зазначено, що система заходів з охорони психологічного здоров'я працівника на робочому місці має включати як комплекс прямих психологічних інтервенцій (допомога в подоланні особистісних проблем, активізація особистісного зростання та самовдосконалення тощо), так і психологічний супровід організаційних змін зі створення умов для професійної самореалізації працівників задля профілактики й збереження їхнього психічного здоров'я.

Ключові слова: психічне здоров'я, професійна самореалізація, самоактуалізація, суб'єктивне благополуччя, персонал, державна служба.

Liudmyla Malimon. Professional Self-Realization as Mentalhealth Factor of Public Service Personell. The article is devoted to the professional self-realization consideration as important factor of mental health preservation of publicl service personnel. The decrease of professional self-realization prestige in this sphere due to the fall of public confidence in government institutions, as well as high requirements

to the professionalism level and personality qualities of specialists: honesty, morality, responsibility, emotional balance and readiness to serve the state and its citizens have been indicated. The psychological peculiarities of professional activity in the public service system have been described, in particular its increased stressogenic factors, that require constant reserves of self-control and self-regulation of public service employees. Characteristics of professional self-realization and personality mental health have been defined.

The peculiarities of interrelation of qualitative characteristics of professional self-realization, personality self-actualization and subjective well-being of respondents have been outlined, based on what the general criterial features of mental health of an employee in the system of public service have been described. It has been determined, that professional self-realization is significant for the respondents, and manifests itself in order to achieve the peaks of professional development, to become professional in own business, to get high social status, to achieve the defined goals and objectives, to gain recognition of own merits, to deal in one's own favorite business.

It has been noted, that system of measures for the mental health protection of an employee at workplace should include the complex of direct psychological interventions (assistance in personality problems overcoming, personal growth and self-improvement activization, etc.), as well as psychological support of organizational changes to form conditions for professional self-actualization of employees in order to prevent and preserve their mental health.

Key words: mental health, professional self-realization, self-actualization, subjective well-being, personnel, public service.

Людмила Малимон. Профессиональная самореализация как фактор психического здоровья персонала государственной службы. В статье рассматривается профессиональная самореализация как важный фактор сохранения психического здоровья персонала государственной службы. Указывается на снижение престижности профессиональной самореализации в этой сфере в результате падения доверия граждан к институтам, а также высоких требований к уровню профессионализма и личностных качеств специалистов: честности, нравственности, ответственности, эмоциональной уравновешенности и готовности служить государству и его гражданам. Описываются психологические особенности профессиональной деятельности в системе государственной службы, в частности ее повышенная стрессогенность, что требует от госслужащих постоянных резервов самообладания и саморегуляции. Определяются характеристики профессиональной самореализации и психического здоровья личности.

Выявляются особенности взаимосвязи качественных характеристик профессиональной самореализации, личностной самоактуализации и субъективного благополучия испытуемых, на основе чего описываются общие критериальные признаки психического здоровья работника в системе государственной службы. Определяется, что профессиональная самореализация для исследуемых является значимой и проявляется в том, чтобы достичь вершин профессионального развития, стать профессионалом своего дела, иметь высокий социальный

статус, достичь поставленных целей и задач, получить признание своих заслуг, заниматься любимым делом.

Отмечается, что система мер по охране психологического здоровья работника на рабочем месте должна включать как комплекс прямых психологических интервенций (помощь в преодолении личностных проблем, активизация личностного роста и самосовершенствования), так и психологическое сопровождение организационных изменений по созданию условий для профессиональной самореализации работников с целью профилактики и сохранения их психического здоровья.

Ключевые слова: психическое здоровье, профессиональная самореализация, самоактуализация, субъективное благополучие, персонал, государственная служба.

Постановка наукової проблеми та її значення

Ефективність державного управління значною мірою залежить від персоналу державної служби, якщо розглядати державне управління як діяльність, що виконується людьми, стосовно людей і винятково в їхніх інтересах. Водночас, незважаючи на прогресивні децентралізаційні процеси реформування державної служби, її ефективність останнім часом є недостатньою, знижуються рівень довіри громадян до владних інституцій, авторитет державної служби загалом. Зрозуміло, що це негативно впливає на престижність професійної самореалізації в цій сфері, оскільки, з одного боку, професійна діяльність державного службовця пов'язана з високими вимогами до його професіоналізму й особистісних якостей: чесності, моральності, відповідальності, емоційної врівноваженості та готовності служити державі і її громадянам, а з іншого – персонал державної служби на собі відчуває негативне ставлення громадян до державних структур, що підсилює стресогенність цієї діяльності, яка вимагає постійних резервів самовладання й саморегуляції. Отже, нервово-емоційне напруження, яке характеризує професійну діяльність у системі державної служби, актуалізує проблему збереження психічного здоров'я державних службовців, що зумовлює необхідність проведення відповідних досліджень.

Аналіз досліджень із цієї проблеми

Проблема психічного здоров'я особистості започаткована видатними західними психологами Г. Олпортом, К. Роджерсом, А. Маслоу. Її розглянуто в працях багатьох російських (Б. Братусь, В. Ананьєв, І. Гурвич, І. Дубровіна, О. Васильєва, В. Слободчиков та ін.) й українських (О. Василевська, А. Борисюк, Л. Засекіна, Н. Колотій, І. Галицька, С. Болтівець, Г. Ложкін, Л. Лушин та ін.) учених; вона пов'язується із сенсом життя (А. Маслоу,

В. Франкл), внутрішньою цілісністю структурних компонентів особистості, рухом до самоактуалізації (О. Васильєва), здатністю особистості до самореалізації, адекватного самоприйняття себе й світу (Г. Ложкін, Л. Лушин), важливістю гармонійних міжособистісних стосунків (А. Адлер, Б. Братусь, Е. Фромм). У багатьох дослідженнях психічне здоров'я визначено як стан душевного благополуччя людини, що характеризується відсутністю хворобливих психічних проявів і можливістю свідомого регулювання поведінки й діяльності (Бамбурак, 2017).

Розкриваючи поняття «психічного здоров'я», Всесвітня організація охорони здоров'я виокремлює такі сім компонентів: 1) усвідомлення та відчуття безперервності існування, постійність й ідентичність свого фізичного та психічного «Я»; 2) постійність й однаковість переживань в однотипних ситуаціях; 3) критичне ставлення до себе та своєї діяльності; 4) відповідність психічних реакцій силі й частоті впливів соціального середовища; 5) здатність корегувати свою поведінку відповідно до встановлених норм; 6) планування власної життєдіяльності і її реалізація; 7) здатність змінювати свою поведінку залежно від зміни життєвих обставин (Женева, 1981). Отже, психічне здоров'я віддзеркалює внутрішню цілісність людини, її гармонію зі своїм внутрішнім «Я», що проявляється в усвідомленій особистісній та професійній самореалізації.

Дослідниками з державного управління (С. Серьогін, С. Соколовський, А. Щипко) психічне здоров'я розглядали як фактор ефективності професійної діяльності державного службовця й досліджували закономірності, тенденції, умови й фактори, що впливають на самореалізацію людиною свого творчого потенціалу в процесі професійної діяльності (Серьогін, 2015). Професійна самореалізація має такі якісні характеристики: 1) самостійність, яка відображає здатність особистості до вибору цілей, планування, рефлексії, регуляції своєї діяльності; свобода вибору, дій, рішень, що репрезентує здатність особистості до автономної поведінки та міжсуб'єктної взаємодії, до саморегуляції; творчість, яка демонструє розвинутість здатності до концентрації творчих зусиль, креативність, незалежність у судженнях у поєднанні з відповідальністю за результати власної діяльності (Гупаловська, 2005). Отже, професійну самореалізацію можна розглядати як важливий чинник забезпечення психічного здоров'я працівника на робочому місці, що, безумовно, позитивно впливає на інші аспекти його психічного благополуччя.

Формулювання мети та завдань статті

Мета дослідження – здійснення теоретико-емпіричного вивчення професійної самореалізації держслужбовців як чинника їхнього психічного здоров'я. Реалізація мети передбачала окреслення психологічного змісту понять «професійна самореалізація» та «психічне здоров'я» особистості, а також аналіз й інтерпретацію результатів емпіричного дослідження особливостей зв'язку професійної самореалізації та психічного здоров'я персоналу державної служби.

Методи та методики

Застосовувалися методи теоретичного аналізу й емпіричного дослідження: авторська анкета для визначення того, як працівники державної служби розуміють термін «самореалізація», у чому вбачають свою професійну самореалізацію, як оцінюють власні перспективи її досягнення; методика «Самоактуалізаційний тест» (САТ) (Е. Шостром, модифікована Л. Гозманом і М. Крозом), методика «Шкала суб'єктивного благополуччя», а також методи кореляційного аналізу для виявлення взаємозв'язку між отриманими показниками.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Дослідження проводили на базі Волинського обласного центру перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, державних підприємств, установ й організацій. Вибірку дослідження склали 80 осіб різних вікових категорій та із різним стажем роботи в системі державної служби.

За результатами авторської анкети виявлено, що професійна самореалізація для досліджуваних проявляється в тому, щоб «...досягнути вершин професійного розвитку, стати професіоналом своєї справи», «...мати високий соціальний статус, досягти поставлених цілей і завдань», «...мати можливість творчого розвитку», «...реалізувати себе в сім'ї», «...отримати визнання своїх заслуг», «...займатися улюбленою справою, отримувати моральне задоволення від того, що робиш».

Щодо важливості самореалізації в професійній сфері, то для 45 % досліджуваних вона є дуже важливою, ще для 45 % – швидше важлива, ніж ні 10 % досліджуваних не розуміють її значущості.

Власну професійну самореалізацію досліджувані вбачають у «...можливості бути корисними суспільству; у відчутті, що твоя праця потрібна», «...у хорошій організації роботи очолюваної установи»,

«...знайти себе в колективі», «...бути професіоналом своєї справи, реалізації себе в професії», «...виконувати поставлені професійні завдання», «...досягнення професійних вершин, отримання задоволення від своєї професії» тощо.

За результатами анкетування можна стверджувати, що загалом для держслужбовців самореалізація в професійній сфері є значущою. Більшість досліджуваних (65 %) розглядають себе як працівника, котрий володіє хорошими професійними здібностями й навичками, але прагне й надалі їх розвивати. Водночас значна частина респондентів (38 %) не задоволена умовами своєї праці та сумнівається в тому, що робота в системі державної служби приносить їм задоволення. Від своєї професійної діяльності держслужбовці першочергово хочуть отримати фінансове забезпечення (82 %), можливість розвитку себе як професіонала (63 %), прагнення отримати визнання (56 %) та повагу з боку керівництва й колег (48 %). Значна частина респондентів (46 %) переконана, що професійна діяльність у системі держслужби не дає можливості максимально реалізувати свій професійний потенціал. На думку держслужбовців, людині, яка реалізувала себе в професійній сфері, притаманні такі якості, як упевненість у собі, цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, професіоналізм, відповідальність, урівноваженість, прояв позитивних емоцій, порядність, компетентність, розум, уміння спілкуватися, приймати рішення, працелюбність, уміння володіти ситуацією, демократизм, авторитетність, чесність, повага колег, сила волі та лідерські якості.

Перспективи власної професійної самореалізації більшість досліджуваних оцінили в 60 %, хоча потрібно відзначити, що певна кількість державних службовців (26 %) узагалі не бачить можливою свою професійну самореалізацію.

Результати анкетування доповнили кількісні показники вимірювання самоактуалізації особистості за методикою САТ. Конструкт самоактуалізації, на думку дослідників, є багатозначним і суперечливим, що унеможлиблює одновимірний опис цього феномену, зведення його до одного показника. У зв'язку з цим оригінальний психодіагностичний опитувальник САТ визначає самоактуалізацію як багатовимірну величину, базові виміри якої – компетентність у часі та підтримка. Шкала компетентності в часі діагностує здатність людини жити справжнім (переживати поточний момент свого життя в усій його повноті, а не просто як фатальний наслідок минулого або

підготовка до майбутнього «справжнього» життя) і відчувати нерозривність минулого, теперішнього та майбутнього (бачити своє життя цілісним). Шкала підтримки вимірює ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливу зовні («внутрішня/зовнішня підтримка»). Отримані результати засвідчили, що загалом у досліджуваних домінує середній рівень вираження цих показників (42 % – компетентність у часі, 82 % – підтримка). Однак, якщо порівняти високий та низький рівні прояву основних параметрів самоактуалізації, то можна помітити, що високий рівень значно переважає над низьким рівнем вираження компетентності в часі й підтримці. Це означає, що більшість досліджуваних є відносно незалежними у своїх діях; прагнуть керуватися в житті власними цілями, переконаннями, установками та принципами; схильні не піддаватися зовнішньому впливові.

На відміну від базових, що вимірюють глобальні характеристики самоактуалізації, додаткові шкали орієнтовані на реєстрацію окремих її аспектів. Відсотковий розподіл вираження додаткових параметрів у групі досліджуваних за методикою «Самоактуалізаційний тест» (САТ) Е. Шостром показано на рис. 1.

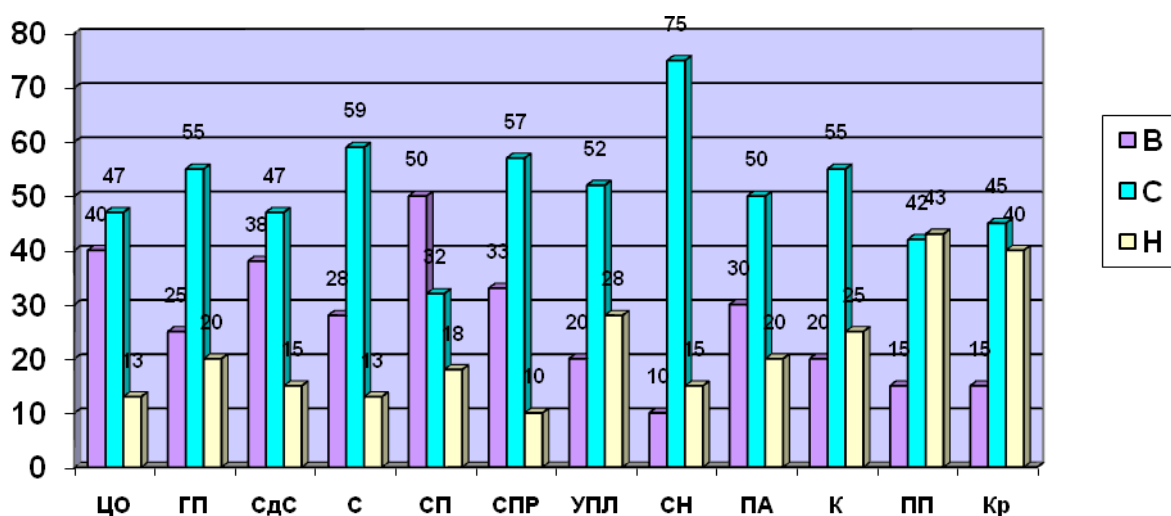

Рис. 1. Відсотковий розподіл вираження додаткових параметрів самоактуалізації у вибірці державних службовців

Примітка. ЦО – шкала ціннісної орієнтації; ГП – шкала гнучкості поведінки; СдС – шкала сензитивності до себе; С – шкала спонтанності; СП – шкала самоповаги; СПР – шкала самоприйняття; УПЛ – шкала уявлень про природу людини; СН – шкала синергії; ПА – шкала прийняття агресії; К – шкала контактності; ПП – шкала пізнавальних потреб; Кр – шкала креативності.

Попри переважання середнього рівня вираження додаткових параметрів самоактуалізації, потрібно відзначити досить великий відсоток досліджуваних із високим рівнем самоповаги (50 %), ціннісних орієнтацій (40 %), сенситивності до себе (38 %), самоприйняття (33 %) і прийняття агресії (30 %), що свідчить про здатність цих державних службовців цінувати свої позитивні якості, поважати себе; розділяти цінності, які притаманні особистості, що самоактуалізується; розуміти власні потреби й почуття, приймати себе такими, якими ви є, незалежно від оцінки іншими ваших переваг і недоліків (а можливо, і всупереч їм); здатності сприймати свої роздратування, гнів та агресивність як природний прояв людської природи (звичайно ж, не йдеться про виправдання своєї антисоціальної поведінки). Водночас частина досліджуваних характеризується низьким рівнем пізнавальних потреб (43 %), креативності (40 %), уявлень про природу людини (28 %), контактності (25 %), що засвідчує низьке прагнення до пізнання, відсутність творчої спрямованості, схильність загалом негативно оцінювати людей (наприклад, люди переважно злі, несправедливі, погані), нездатність до швидкого встановлення глибинних, близьких та емоційно насичених контактів з іншими. Такі ознаки низької самоактуалізації осіб, які працюють у системі державної служби, де рівень кваліфікації й уміння конструктивно взаємодіяти з людьми є фаховими вимогами до персоналу, можуть свідчити про професійну непридатність, випадковість людини в цій сфері професійної діяльності або про професійне вигорання фахівця.

Однією з критеріальних ознак психічного здоров'я особистості є її суб'єктивне відчуття особистісного та професійного благополуччя. Шкала вимірювання суб'єктивного благополуччя є скринінговим психодіагностичним інструментом для визначення емоційного компонента суб'єктивного благополуччя або емоційного комфорту особистості. Розуміння суб'єктивного благополуччя містить три критеріальні ознаки: визначення за зовнішніми критеріями (нормальне, «правильне» життя), критерієм благополуччя тут є система цінностей, яка прийнята в цій культурі; за відчуттям задоволеності життям (що пов'язується зі стандартами респондента щодо того, що є гарним життям); із буденним розумінням щастя як переваги позитивних емоцій над негативними (що підкреслює приємні емоційні переживання, які або об'єктивно переважають у житті людини, або людина суб'єктивно до них схильна) (Степанов, 2006).

Відсотковий розподіл досліджуваних за методикою «Шкала суб'єктивного благополуччя» відображено на рис. 2.

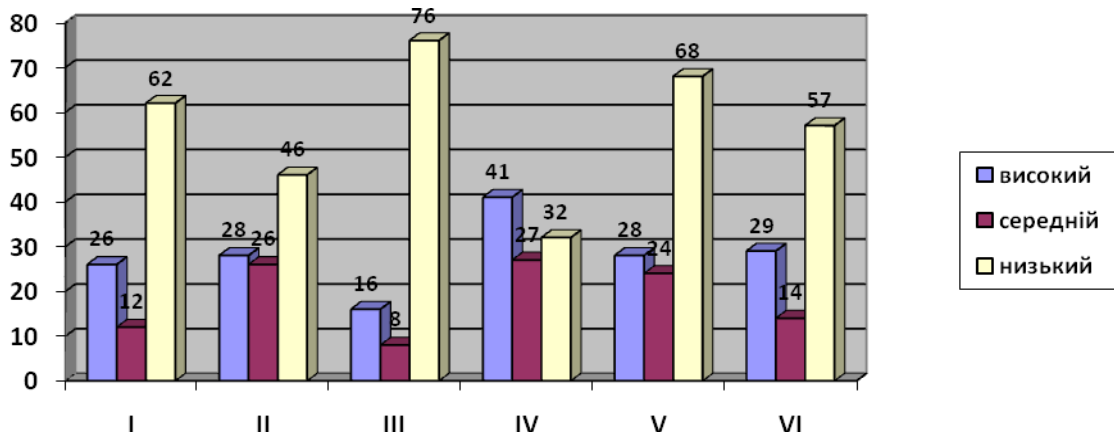

Рис. 2. Відсотковий розподіл діагностованих за рівнями суб'єктивного благополуччя

Примітка. I – напруженість та чутливість; II – ознаки, які супроводжують основну психоемоційну симптоматику; III – зміни настрою; IV – значущість соціального оточення; V – самооцінка здоров'я; VI – ступінь задоволеності повсякденною діяльністю

Отже, більшість державних службовців достатньо низько оцінюють рівень свого благополуччя. Найнижчі показники отримано за кластерами «зміни настрою» (76 % респондентів), «самооцінка здоров'я» (68 %), «напруженість та чутливість» (62 %) і «ступінь задоволеності повсякденною діяльністю» (57 %). Такі результати вказують на проблеми в емоційній сфері особистості (порушення емоційної рівноваги, низьку емоційну стійкість, відчуття самотності, внутрішній неспокій із незначних причин, схильність до зайвих переживань і драматизації ситуації, у тому числі пов'язаної зі здоров'ям або з професійною діяльністю: «моя робота тисне на мене...»), а також на певну фізичну симптоматику (поганий сон, надмірне реагування на незначні перешкоди й невдачі, складнощі в тому, щоб уранці встати та працювати тощо). Водночас значна частина досліджуваних заявила про високу значущість для них соціального оточення (41 % – високий рівень, 27 % – середній рівень), що засвідчує важливість психологічного мікроклімату й підтримки з боку сім'ї, друзів і колег для відчуття суб'єктивного благополуччя людини.

Результати кореляційного аналізу продемонстрували достатньо велику кількість статистично значущих зв'язків показників самоактуалізації (як основних, так і додаткових) та рівня суб'єктивного благополуччя

досліджуваних. Зокрема, позитивний статистично значущий взаємозв'язок зафіксовано між шкалою підтримки й такими ознаками суб'єктивного благополуччя, як значущість соціального оточення ($r=0,192$, $p \leq 0,05$), самооцінка здоров'я ($r=0,256$, $p \leq 0,01$) і задоволеність повсякденною діяльністю ($r=0,268$, $p \leq 0,01$). Зважаючи на те, що концептуальною основою шкали підтримки методики «САТ» слугували передусім ідеї А. Рейсмана про керування особистістю «зсередини» й «ззовні», можна стверджувати, що самодостатність, незалежність у своїх вчинках, прагнення керуватися в житті власними цілями та переконаннями (що, однак, не означає ворожості до навколишніх і конфронтації з груповими нормами), не зменшують внутрішнього локусу контролю, а навпаки – підсилюють важливість соціального оточення й позитивно впливають на оцінку здоров'я та задоволеність повсякденною діяльністю. Водночас негативний зв'язок виявлено між показниками компетентності в часі й напруженістю та чутливістю ($r=-0,272$, $p \leq 0,01$), змінами настрою ($r=-0,187$, $p \leq 0,05$) й ознаками, які супроводжують основну психоемоційну симптоматику ($r=-0,262$, $p \leq 0,01$). Отже, дискретність сприйняття свого життя, орієнтація людини лише на один із відрізків тимчасової життєвої шкали (минуле, сьогодення або майбутнє), яке в працях Ф. Перла та Р. Мея пов'язувалось із низьким рівнем особистісного розвитку, підсилюють прояви негативної емоційної психосоматики, напруженість і підвищену (зайву, дестабілізаційну) чутливість, що загалом призводить до поганого психологічного й фізичного самопочуття людини. Статистично значущі коефіцієнти кореляції додаткових параметрів самоактуалізації та показників суб'єктивного благополуччя працівників підтверджують описані вище загальні тенденції такого взаємозв'язку.

Отже, проведене дослідження дало змогу окреслити особливості взаємозв'язку якісних характеристик професійної самореалізації, особистісної самоактуалізації й суб'єктивного благополуччя людини, а отже, уможливило опис загальних критеріальних ознак психічного здоров'я працівника, оскільки самостійність, свобода вибору, креативність особистості в професійній діяльності відображають, насамперед, рівень сформованості та потенційні можливості подальшого розвитку особистості загалом.

Висновки й перспективи подальших досліджень

Отже, психічне здоров'я державного службовця значною мірою визначається рівнем його професійної самореалізації, в основу якої покладено стійке прагнення до виявлення й розкриття свого потенціалу

та професійних можливостей, пізнавальну активність (прагнення професійного зростання), цілеспрямованість і наполегливість у досягненні поставлених цілей, здатність до саморефлексії, саморегуляції, емоційну стійкість та адекватність самооцінки, свободу, відповідальність і самостійність у виборі засобів та методів виконання професійних завдань тощо. Низький рівень професійної самореалізації характеризується відсутністю прагнення до підвищення професіоналізму й кваліфікації; здатністю реалізовувати лише ті завдання, які не вимагають високої самовіддачі та вольових зусиль; залежністю від оцінки оточення; недостатньою активністю й низьким рівнем рефлексії й усвідомленості життєвої позиції; труднощами в саморегуляції діяльності, коливаннями самооцінки та самооставлення, заниженим рівнем домагань, що негативно впливає на загальне відчуття суб'єктивного благополуччя й може спричиняти проблеми з психічним здоров'ям працівника.

Отже, система заходів з охорони психологічного здоров'я працівника на робочому місці має включати як комплекс прямих психологічних інтервенцій (допомога в подоланні особистісних проблем, активізація особистісного зростання й самовдосконалення тощо), так і психологічний супровід організаційних змін зі створення умов для професійної самореалізації працівників організації задля профілактики й збереження їхнього психічного здоров'я. Саме тому перспективи подальших досліджень убачаємо у виявленні індивідуально-особистісних та організаційних чинників психічного здоров'я персоналу державної служби.

Література

1. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація та суб'єктивне благополуччя жінки / В. А. Гупаловська // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми загальної та педагогічної психології. – Київ, 2005. – Т. 7, № 1. – С. 90–97.
2. Здоровье для всех к 2000 году. Глобальная стратегия ВОЗ. – Женева : Изд-во ВОЗ, 1981. – 106 с.
3. Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві : зб. тез II Всеукр. наук.-практ. конф. (20 жовт. 2017 р.) / упор. Н. М. Бамбурак. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2017. – 400 с.
4. Психологічна енциклопедія. автор-упорядник О. М. Степанов. – Київ : Академвидав, 2006. – 424 с.
5. Серьогін С. М. Психічне здоров'я як фактор ефективності професійної діяльності державного службовця: зарубіжний досвід / С. М. Серьогін, С. І. Соколовський, А. С. Щипко. URL: www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ssmszd.pdf

References

1. Hupalovska, V. A. (2005). Profesiina samorealizatsiia ta subiektyvne blahopoluchchia zhinky [Professional self-realization and subjective well-being of a woman]. *Zbirny knaukovykh prats Instytutu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy. Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii. – Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after GS Kostyuk APS of Ukraine. Problems of general and pedagogical psychology*. K. T. 7. № 1. P. 90–97 [in Ukrainian].
2. Zdorove dlia vsekh k 2000 hodu. Hlobalnaia stratehiia VOZ. [Health for all by the year 2000. The WHO Global Strategy]. Zheneva :Yzd-vo VOZ, 1981. 106 p. [in Russian].
3. Psykhichne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi / zbirnyktez II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (20 zhovtnia 2017 roku) [Mental health of personality in a crisis society: a collection of theses of the II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (October 20, 2017)]. upor. N. M. Bamburak. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2017. 400 p. [in Ukrainian].
4. Psykholohichna entsyklopediia [Psychological Encyclopedia]. avtor-uporiadnyk O. M. Stepanov. K. : «Akademvydav», 2006. 424 p. [in Ukrainian].
5. Serohin, S. M., Sokolovskyi, S. I., Shchypko, A. S. Psykhichne zdorovia yak faktor efektyvnosti profesiinoy diialnosti derzhavnoho sluzhbovtsia: zarubizhnyi dosvid [Mental health as a factor of the effectiveness of the civil servant's professional activity: foreign experience]. 2015. Access mode:www.dridu.dp.ua/zbirnik/2009-02/09ssmszd.pdf [in Ukrainian].

Received: 01.05.2018

Accepted: 21.05.2018